

Vanda BABIĆ (Zadar) & Denis VEKIĆ (Zadar)
Sveučilište u Zadru

PRETKRŠĆANSKA VJEROVANJA U DOLINI NERETVE

Vođeni činjenicom da je teritorij doline Neretve posljednji primio kršćanstvo u srednjovjekovnoj Dalmaciji, autori prikupljaju kazivanja o nadnaravnim bićima i događajima koji su obilježili živote Neretvana. Kazivanja su prikupljena i zabilježena u ljeto 2007. godine na nizinskom i brdskom području neretvanskoga kraja. Sva kazivanja su izložena u originalnom dijalekatskom izričaju te su na taj način prvi put prezentirana javnosti. Izložena kazivanja autori valoriziraju te im otkrivaju podrijetlo i mitsku pozadinu. U radu su prezentirana i kazivanja koja su prvi put dokumentirana a govore o demonu crnog ovna koji živi na dnu rijeke. Uz motiv crnog ovna i vilinskih priča u radu se obrađuje i motiv čovjeka-vuka koji se djelovanjem i pojavom razlikuje od vukodlaka.

Ključne riječi: *lastavica, div, vile, crni ovan, čovjek-vuk, vraćanje, vile i konji, kućepazitelj*

Promatranje ostataka poganskog vjerskog fenomena u neretvanskoj dolini zanimljivo je upravo zbog raznih miješanja kultura i njihovih stapanja u mediteransku cjelinu vjerovanja prožetu kroz kršćanstvo, koje je, za razliku od drugih dijelova hrvatskog teritorija, na ovaj prostor došlo puno kasnije. Naravno, kršćanstvo kao sustav vjerovanja i kao pokret širilo se ovim krajem i prije njegovog legalnog ustoličenja.

Ovo istraživanje najviše se bavi ostatcima i utjecajima stare slavenske vjere na kršćanstvo na prostorima neretvanske doline s posebnim osvrtom na prodiranje i infiltriranje kršćanskog nauka. Analiziranjem prikupljenih predaja, legendi i vjerovanja stanovništva ovog kraja pokušat će se utvrditi u kojoj mjeri je stara slavenska vjera ostala ukorijenjena u narodu koji se pokrstio posljednji od hrvatskih plemena.

Prilikom preoblike iz slavenskog u kršćansko vjerovanje zaostali su mnogi elementi poganstava koji su postali i dio lokalne vjere. Posebno je značajno osvijetliti ostatke magije i religijsko praznovjerje budući je proces

pokrštavanja transformirao neka stara slavenska vjerovanja u kršćanska poradi boljeg prijema kod pokrštenika. Na taj način je često Perun preoblikovan u svetog Iliju Gromovnika, Svantevid u svetog Vida itd. O tom problemu će biti više riječi tijekom ovog istraživanja. Sami značaj preoblike istakao je Jozef Holzner, koji kaže da je „...pretvaranje antičkoga u kršćanski način života i mišljenja najveći događaj u povijesti ljudskog duha“.¹ Iako ova izjava djeluje smjelo i pomalo napadno, ne smije se zanemariti njezina vrijednost, a i istinitost. Također su se gradile kršćanske crkve na mjestu poganskih slavenskih svetišta s ciljem preuzimanja uloge i značaja. Posebno se pazilo na nadnevke kako bi se mnoge kršćanske svetkovine poklapale s poganskim svetkovinama.

Naslijede

Nevjerojatna je povezanost predaja sa starim slavenskim vjerovanjima koja su se toliko infiltrirala u današnje stanovništvo da im se i ne zna korijen ni porijeklo. Zanimljivo je da stanovništvo, barem ono starije koje je imalo priliku baštiniti predaje s ognjišta usmenim načinom što se prenosilo s koljena na koljeno, vjeruje u vile i druga mitska bića kao da su to sasvim normalne pojave u svijetu i s tom spoznajom žive kao sustanovnici duhovnih bića. Najčešće se opravdavaju uzrečicom *Šta ima imena, ima i simena!* te se na taj način mire. Neki stariji stanovnici vjeruju da su vile nastale od Boga te su skoro dužni živjeti s njima, jer kako kazivač Nikola Nikolić² kaže: *Ipak ji 'e dragi Bog stvorija, e!* Zanimljivo je koliko su neke predaje prožete drevnim vjerovanjima u kojima možemo simbolički pronaći Velesa iako nijedan kazivač nije znao za Peruna, Velesa i Svantevida, ali su jako dobro znali za svetog Iliju *Gromoliju* što spašava od tuče i suše jer daje kišu. Iako nisu upoznati sa slavenskim poganskim panteonom, dobro znaju za postojanje crnog ovna što odnosi samoubojice utapljanjem u podzemni svijet mrtvih ne sluteći da se iza crnog ovna počesto krije lik Velesa. Da je mitska pozadina neretvanskog kraja bogata i da se iza naizgled običnih priča kriju duboki kozmički sukobi i mitovi, pokazat će se na sljedećim stranicama na kojima će se teze potkrepljivati pričama kazivača.

Nesvjesnost slavenskog poganstva koje su baštinili od svojih predaka nikako ne umanjuje vrijednost i količinu poganskih vjerovanja koja su se kroz običaje i predaje čuvala u neretvanskom kraju. Zanimljivo je da u predajama starijeg stanovništva postoje drevni mitovi toliko stari da pripovjeda-

¹ Jozef Holzner, *Pavao, njegov život i poslanice*, hrvatski prijevod Petar Hess, D. I. Zagreb, 1968. predgovor trećem do desetog izdanja.

² Nikola Nikolić, kazivač, rođen 1927. u Matijevićima, selu tri kilometra udaljenom od Metkovića. Povremeno živi u Metkoviću iako je cijelo djetinjstvo, mladost i zrelu dob živio u Matijevićima. Radio je kao lučki radnik, sada je u mirovini. Kazivao u lipnju 2007. godine. Zapisao Denis Vekić u lipnju 2007. godine.

či uopće nisu svjesni te starosti koliko bitnosti čuvanja postojećeg stanja koje ti mitovi poučavaju. Jedan takav primjer je i predaja o lastavici koju je ispričala Draga Vekić, koja je cijeli život živjela u selu Borovci nekoliko kilometara udaljenom od Metkovića:

Nemoj slučajno gađat lastavicu ili joj srušit gnjizdo! Ona je zakrilila repon sunce da ga zmija ne poide pa joj je zato onakav rep jer je sunce opržilo. Da nije nje ni nas ne bi danas bilo!³

Ovakvo kazivanje vezuje se za jedan pradavni mit o postojanju dva sunca koja su sjala na nebu u vrijeme kad je zemlja bila „mlada“. Prvo je progutala zmija ili pak zmaj, a drugo nije uspjela pojesti. U ovom slučaju, lastavica je sakrila sunce svojim repom da ga zmija ne nađe i proguta. Kako joj je rep bio blizu sunca, po predaji, opržio ju je tako da je nastala polukružna linija repa koja se i danas može lijepo vidjeti na lastavici. Sličnih kazivanja u različitim varijantama ima i drugdje u Hrvatskoj, posebice u Zagori, Slavoniji, pa i u Vojvodini. Međutim, značajno da je lastavica omogućila opstanak života na Zemlji.⁴ Kazivač Nikola Nikolić napominje kako se priča o lastavici koja spašava sunce pripovijeda još jedino u Dalmatinskoj zagori na prostovima nekadašnje Poljičke Republike.

Postoji također jedna priča koja govori o Mjesecu i drevnim bićima iz osvita vremena koju je kazivao Ilija Klemo Vekić 1994. godine:

To ti div oda noću po svitu sa lampom i skuplja zvizde u vriću. Ma ti je on traljav pa zapne o kakvo brdo ili planinu i padne a sve mu se zvizde prosu iz vriće. Iduće noći on ti opet upali svoju lampu pa opet skuplja zvizde u vriću! I tako ti on svake noći skuplja zvizde jerbo se mora svanit!⁵

Ova priča o divu koji skuplja zvijezde jedina je priča prikupljena u neretvanskom kraju o divovima uz priču pod imenom *Džini*.⁶ Nazivanje divova imenom *džin* potječe od istoimene turske riječi koja ima isto značenje. Ljudi su govorili da su divovi bili veliki i strašni jer kad se kopao kanal, našli su

³ Kazivala: Draga Vekić rođ. Vekić (1928.–2001.), živjela u Borovcima, kazivala 1993. u Borovcima. Draga Vekić je čula ovu priču u svom djetinjstvu (1936.–1940.). Zapisao Denis Vekić god 2007. u Metkoviću.

⁴ Jadranka Grbić: Dekodiranje ovozemaljskih čina: vjerovanja o životinjama u hrvatskoj etnografiji – Kulturni bestijarij: II.: iz mitske i etno faune, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007.

⁵ Kazivao Ilija Klemo Vekić (1928.–1997.), cijeli život živio u Borovcima, kazivao god. 1994. u Borovcima. Zapisao Denis Vekić god. 2007. u Metkoviću. Ne zna se iz koje godine priča potječe.

⁶ Maja Bošković-Stulli: *U kralja od Norina: Priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve*, Galerija „Stećak“ Klek; Metković – Opuzen, 1987.

ljudske kosti koje su bile toliko velike da se pričalo da su to kosti od diva. Priče o divovima u neretvanskoj dolini vežu se za drevna razdoblja, a važno je napomenuti da ih Neretvani spominju kao one „koji su bili tu prije nas“. Priče o divovima vezale su se uz ilirske grobne gomile koje su sadržavale kosti ljudi koji su bili visoki, po procjeni lokalnog stanovništva i do dva metra i četrdeset centimetara. Takvih gomila je velik broj u ovome kraju tako da stanovništvu nisu nepoznanica. Nikada ih nisu rušili nego su se prema njima odnosili s poštovanjem. Iako su se priče o divovima iz grobnica odlikovale poštovanjem prema mrtvima, u ovoj priči Ilije Kleme Vekića, div je zadobio osobine kao što su šeptrljivost i strpljenje koje se očituje u mirnom i uzastopnom sakupljanju zvijezda koje je vršio kao nekakvu dužnost koju je dobio od gospodara. U rečenici u kojoj se kaže: *I tako ti on svake noći skuplja zvizde jerbo se mora svanit!*, uočava se neumitna sila koja uređuje svijet koji drži u konstantnom poretku. Zora sviće unatoč tome što div pada preko planine i gubi zvijezde. S idejom neumitnog poretka želi se reći da čak ni div, iako je snažan, velik i moćan, ne može utjecati na poredak koji se neprestano ponavlja. Takva verzija priče podsjeća na Regoča, legendarnog diva iz priča.⁷ U tom fragmentu priče vidi se osjećaj nemoćnosti u kojoj se zauzima stav pomirenja u kojem se ne može promijeniti svjetski poredak jer su ljudi nemoćni učiniti takvo što. Međutim, nihilizam nije bit ove ideje o nemoćnosti malog čovjeka u vječnom poretku, već je zastupljen kao indiferentni stav poslušnosti u kojoj se nalazi smiraj. Priče o divovima ili kako ih puk naziva *džinovima* poznate su diljem Dalmacije i Zagore.

Nikakva vrijednost nije dana planetarnom sustavu u kojem je Mjesec obično uz Sunce zauzimao važno mjesto. Mjesec se odjednom pretvorio u lampu, svjetiljku kojom se služi div potpuno superiorno. Kretanje Mjeseca podređeno je kretanju diva te je njegova vrijednost podređena u ovoj priči.

Mjesec je u pričama u neretvanskoj dolini simbol i pokretač vukodlaka i vještica, on je magično povezan s vukodlacima te ih može pretvoriti u prave pošasti. Priču o čovjeku-vuku ispričao je kazivač Nikola Nikolić⁸:

Čovik, kad zaspe, pa kad ne zna šta će diviji kakav je, budi vuk!
E! Jer ne zna šta je san, a šta je za stvarno. To ti je kad se čovik noću iznemiri, pa budi vuk! On je zaminija san za stvanost, tu nema normale, on je zaminija san za istinu, njemu je to isto. E, ali to je zlo, to nije dobro da se čoviku desi jer naši kažu: San je lažota, ali je Bog istina!⁹

⁷ Ivana Brlić-Mažuranić: *Priče iz davnine*, Znanje, Zagreb, 1994.

⁸ Nikola Nikolić, kazivač, rođen 1927. u Matijevićima. *Isto*, str. 13.

⁹ Kazivao Nikola Nikolić, zapisano u lipnju 2007. godine u Metkoviću. Zapisao Denis Vekić. Kazivač je čuo priču kao mladić, oko 1940. godine.

Zanimljivo je da pripovjedač ne kaže za ovakvog čovjeka da je vukodlak:

No, no! Ovo ti nije vukodlak, oni plaše i kolju po kućama. Ovo je vuk, razumiš, on je zaminija san za dan!

Ovime se htjelo reći da je on poprimio osobine životinje koja je aktivna noću jer je tada lovac. Poistovjećivanje čovjeka koji izgubi kontrolu nad sobom u snu jako je interesantno budući da opisuje konkretne psihološke pojave koji se manifestiraju dok čovjek mjesecari. Ovdje se najvjerojatnije radi o mjesječarenju budući da kazivač navodi kako je čovjek-vuk zamijenio san za javu u kojoj je taj čovjek aktivan te je moguće vidjeti da spava a ponaša se kao da je budan. I onda, kada u snu djeluju instinkti bez moralnih ograničenja, čovjeka se poistovjećuje sa životinjom koja djeluje po principu instinkta. Zanimljivo je da je mjesječaru dana osobina vuka jer je vuk noćni lovac i nadasve krvoločan tako možemo pretpostaviti da je mjesječar znao biti nasilan te da je mjesječarenje faza prelaska u vukodlaka. Međutim, u pričama vukodlak uvijek nastaje od mrtvaca, za razliku od mjesječara, koji je živ, a poslije se ne sjeća što je radio. Zbog toga su mjesječari u narodnom vjerovanju bili na najboljem putu da postanu vukodlaci kada umru te se na njih prijeko gledalo. Također je važno spomenuti istraživanje Pietera Plasa, koji epileptičke simptome tumači narodnim vjerovanjem da je čovjek dobio „vučju bolest“. U svom istraživanju tumači vezu vučje naravi sa naravi epileptičara te pučko-etimološkom analizom veže padavicu s „gorskom bolesti“. „Gorska bolest“ navodi kao jedan od naziva za epilepsiju a budući da su vukovi vladari gore i šume, analogno tome je padavičarima pripisana vučja narav. Plas također u istraživanju dolazi do zanimljivih rezultata u kojima kroz recepte pučke medicine otkriva mnoštvo detalja vezanih za pripremanje lijekova za padavicu. Najvažniji su oni koji u svom receptu sadrže vučje organe koji se na razne načine pripremaju i spravljaju ne bi li bolesnik ozdravio. Vuk je ovdje predstavljen kao lijek a i kao uzrok bolesti, odnosno kao asocijativna veza simptoma padavice. Kao zaključak njegova istraživanja i kao jedno od gledišta koje bi moglo objasniti uzrok pretvorbe čovjeka u vuka u spomenutom kazivanju može se izdvojiti Plasova rečenica: „Ovaj drugi aspekt veze 'vuk – epilepsije' (...) se sastoji u istovjetnoj pučko-kulturnoj konceptualizaciji simptoma i predikata asociranih s padavicom i vukovima, drugim riječima, u pučkoj sinonimiji koju čini metaforičko izjednačavanje 'vučjih predikata' sa simptomatološkim predikatima epilepsije.“¹⁰

¹⁰ Pieter Plas: „Ko kurjaka pati, taj će padati s gore: intertekst vuka i epilepsije u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog areala“ – *Kulturni bestijarij: II.: iz mitske i etno faune*, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007., str 135.

Mjesec nimalo pozitivno ne djeluje na ljude, a najviše utječe na žene, za koje kazivač Nikola Nikolić¹¹ kaže: *Sve žene kad je pun mjesec nemaju mira, on im nosi snagu. Zatvaraju oči kad se minja mjesec*. Ovakvo vjerovanje da Mjesec odnosi snagu ženama veže se za drevna lunarna vjerovanja u kojima je Mjesec simbol ženstvenosti i plodnosti. U nekoliko predaja kazivači znaju reći da su sve one žene kojima pun Mjesec oduzima snagu zapravo vještice te da su te noći išle na vještičji sastanak. Na taj način su vještičji običaji magijski povezani s punim Mjesecom, kada su i vukodlaci aktivni.

Kult mrtvih i zagrobni život

Štovanje predaka i heroja, od pamtivijeka postoji u ljudskom rodu te tako nije izuzetak ni u slavenskom življu. To se štovanje u kršćanstvu obavlja kao religijska dužnost uz ostale obrede. Iz drevne dužnosti obožavanja Boga proizlazi i obaveza štovanja starijih i dužnost iskazivanja počasti i zahvalnosti preminulim precima. „Smrt je u hrvatskoj tradicijskoj kulturi nešto što je stalno pored čovjeka i memento mori je nešto sasvim prirodno, stvarno i uobičajeno. Štoviše, nema pred njom drhtanja...”¹²

Kad bi pokojnik umro, slijedeću noć su uz njega bdjeli ukućani sa osobom najstarijom poslije pokojnika te se molilo do zore i prisjećalo se pokojnikovog života. Često bi se na takvim bdijenjima znale pričati priče zastrašujućeg karaktera te mnoge predaje vezane za vukodlake. Jedan od sudionika bdijenja je rekao da se bdije u slučaju da pokojnik postane vukodlak. U slučaju da se to dogodi, svi ukućani ga zaskoče.

U ovom slučaju ukućani ne primjenjuju nasilne metode kojima bi se spriječilo čovjeka da se pretvori u vukodlaka. Da postoji i drugačiji način, spominje Luka Lešo u svom radu¹³ te navodi kako se ljudima, da ne bi postali vukodlaci, režu tetive ispod koljena ili im se zabijaju čavli u pete. To se radilo ne bi li se spriječilo vukodlaka da po noći izlazi iz groba. Ako bi se i otkrilo vukodlaka, ubijalo ga se na razne načine u grobu. Takvo što se radilo uz prisustvo svećenika. Vjerovanje da se duša pokojnika može vratiti na zemlju toliko je često da seljanima to postaje svakodnevice. Ako se nekome u snu javi pokojnik ili ako netko ispriповjedi da ga je sreo na putu, odmah se ide kod svećenika kojemu se obraćaju da plate misu za smiraj pokojnikove duše. Bitno je istaknuti da se „vukodlačenje“ u predajama neretvanskog kraja pojavljuje češće od pretvorbe u vampira. Znalo je biti slučajeva u kojem seljani

¹¹ Nikola Nikolić, kazivač, rođen 1927. u Matijevićim. *Isto*, str. 13.

¹² Stipe Botica: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 26.

¹³ Luka Lešo: „Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje“ – *Kulturni bestijarij: II.: iz mitske i etno faune*, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007.

zovu svećenika da poput vrača istjera zle duhove iz kuće i da umiri dušu pokojnika ili da ih spasi od vukodlaka. Svećenici su znali vršiti službu boraca svjetla protiv sila tame. Još se nijednom nije čulo da neki svećenik nije uspio otjerati zloduha, ubiti vampira ili vukodlaka te da nije uspio dignuti zle čini s osoba i životinja. Takvi slučajevi postoje i dan danas po cijeloj dolini i u ljudima je duboko ukorijenjena ideja da postoje vještice koje bacaju uroke, da postoji crna magija i móre. O takvim kazivanjima bit će riječi u sljedećem poglavlju.

Crna magija

Vračanje, gatanje, bacanje zlih čini i kletvi te njihovo otklanjanje i dektiranje vještica i danas su dio svakodnevice neretvanskog čovjeka. Iako su žene puno dublje uvučene u ovu problematiku, ni muškarci se ne suzdržavaju od odlazaka svećeniku jer ih je netko *ukleja*. Kazivači su nadalje podrobno upozorili na neke osobe koje se mogu sresti a da se i ne zna da su vještice. Govorili su da ih se treba kloniti jer *Đava nit' ore nit' kopa!*, on samo na zlo misli. Bilo je i svjedočenja kako ih je netko prokleo i onda bi se analizirali minuli dani i tjedni i prisjećalo se tko im je ikad kakvu kletvu izrekao. A najčešće su to priče o ukletoj stoci.

Kao zaštitni element koristila se krštena voda, lovorika na okvirima prozora, blagoslovljena sol te posebna biljka zvana *kućepazitelj*. To je biljka slična kaktusu, zvjezdastog cvata i mesnatih listova. Raste po cijeloj Dalmaciji a ljudi ju sade uvijek blizu kuće i obično od njih stvaraju velike grmove. Ljudi kažu da ih štiti od zla. Kažu da, ako se posadi *kućepazitelj*, neće Sotona ući u kuću. *Kućepazitelj* je univerzalni zaštitnik domaćinstava koji tjera od kuće sve zlo koje bi joj jednom moglo zaprijetiti. Svjedoči se za *kućepazite-lja*: *Kućepazitelj bija i unda ga se stavlja kod lastavice. I kad bi neko to baci-ja unda reci: „Sad će Sotona u kuću!“*¹⁴

Međutim, uvijek nekakva móra, vještica ili štringa, kako ju često nazivaju, proklinje, a to ćemo vidjeti u sljedećim svjedočenjima.

Nikola Nikolić kazivao je jednu priču o naglom nestanku mlijeka kod njegove krave i tvrdi da je to bilo 1994. godine.

Tako se bila u nas otelila krava i ni kapi mlika, a vime gori. Te-le gruva a ni kapi mlika. Tako tri dana. Doša i čovik ode popu da kaže šta je. Kad on njima na vratima odma rekne: „Eto mene odma!

¹⁴ Kazivao Nikola Nikolić, rođen 1927. u Matijevićima, selu 3 kilometra udaljenom od Metkovića. Povremeno živi u Metkoviću iako je cijelo djetinjstvo, mladost i zre-lu dob živio u Matijevićima. Radio je kao lučki radnik, sada je u mirovini. Zapisano u lipnju 2007. godine u Metkoviću. Zapisao Denis Vekić. Kazivanje čuo u ranom djetinjstvu, do 1937. godine.

Di ste ima već tri dana!“ Kad šta je? Ta jedna šta se zna da je štringa došla u moji kupit mliko, a oni nisu tili prodat. Sutra, eto ti nema mlika! Doša velečasni i stavlja štolu na se, i bacija štolu pod noge i reka Bogu i Kristu: „Ako mi ne uslišite ovu molitvu, ne priznajte te bogon živin, a svaka kap znoja ko krv iz njega!“ To sve za oltaron bilo. Tada zahvali Bogu šta ga je uslišija i unda blagoslovija sol. Sol dali kravi i sutra odma mlika ko vode. Čemu ima ime, ima i sime!¹⁵

U ovoj priči najinteresantnija je situacija u kojoj svećenik zaziva boga i Krista što se može tumačiti kao da se zove više njih, a Oni su zapravo On – jedna božanska osoba. Međutim, već u sljedećim rečenicama vidi se zahvala jednom Bogu, što je i logično. Bio propust kazivača ili ne, zanimljivo je vidjeti da se božanske osobe Otac, Sin i Duh Sveti mogu smatrati kao zasebne božanske osobe. Također je značajno primijetiti da se vidi način na koji se skidaju zle čini. Svećenik je bacio štolu, za narod možda najsvetiji dio svećeničke odjeće, te zaprijetio Bogu što je u ovom slučaju gotovo heretično jer se vjernik, a pogotovo svećenik ne može tako lako odreći Boga. Međutim, tu se vidi i apsolutno povjerenje koje svećenik gaji prema Bogu jer on činom izazivanja uopće ne niječe Boga već ga time i veliča jer on ne sumnja u pomoć. Svejedno, metoda skidanja čini je izrazito magijska jer se vrši posredstvom Boga. Također, svećenik je u ovom kazivanju pokazao sposobnosti vidioca koji može vidjeti a da i ne zna za neki događaj.

Ovo je rijetka situacija u kojoj osoba koja je napastovana odlazi prvo svećeniku jer su ljudi skloni otići prvo lokalnoj vidarici da im spravi kakvi napitak za otklon čini. Međutim, nisu samo svećenik i vidarica oni kojima se seljani obraćaju. Znaju se obratiti i pravim vješticama te zatražiti da se baci kletva na susjeda ili propalu ljubav. Jedan od najtežih zločina bio je traženje smrti netom rođenom neželjenom djetetu. Takvu jednu situaciju ispričao je također Nikola Nikolić.

Tako ti je bila u nas živa štringa! Jedan divojki napravija dite. On govori toj štringi: „Kako ću se ja toga diteta riješiti, a neću se ženiti za tu divojku.“ Kaže ona: „Želiš li ti to?“ – „Želin.“ – „Ujtru neće bit živ!“ Tako je i bilo, ujtru dite umrlo! Odma ti je ujtru umrlo! To ti je istina živa. Tako je toj štringi jedan svećenik koji je nikad nije vidija na misi reka kad je donila dite krstit, kaže on njoj s oltara: „Ko ti je da to dite sotonu! A ona ga gleda i sve kolači oči. E!“¹⁶

Ova priča je svjedočanstvo u kojem je prikazano djelovanje crne magije i vještice. Bez promišljanja, prvo pitanje je postavila mladiću u namjeri da

¹⁵ Zapisano u lipnju 2007. godine u Metkoviću. Zapisao Denis Vekić.

¹⁶ Nikola Nikolić tvrdi da se dogodilo osamdesetih godina XX. stoljeća. Zapisano u lipnju 2007. godine u Metkoviću. Zapisao Denis Vekić.

prenese grijeh na njega jer je od nje tražio smrt tek rođenog djeteta. Kada je dobila potvrdu, spremno je odlučila to i napraviti. Iako se u priči ne govori na koji je način vještica djelovala, dijete je umrlo u svojoj kući navodno prirodnom smrću.

Također, postoji jedna priča u selu Borovci koja govori o mladiću koji je išao u vojsku krajem devetnaestog stoljeća.¹⁷ Noć prije polaska, dok se s puškom na ramenu vraćao iz polja gdje je čuvao lug, u šumi ga je zatekao gorući grm. Kad je potrčao da ga ugasi, grm se vratio u prvotno stanje, a vatra se pojavila pedeset metara dalje. Kad je iznova potrčao prema vatri, ona je opet misteriozno nestala te se opet negdje u blizini pojavila. Ne želeći riskirati, uzeo je pušku i pucao u grm kad god bi se ovaj zapalio. Tako je radio nekoliko puta te je ujutro došao kući i otišao u vojsku. Nakon tri godine se vratio iz vojske. Međutim, na početku sela su ga zaustavili roditelji jedne djevojke i zamolili ga da svrati kod njih prije nego dođe svojoj kući. Tu su mu objasnili da je djevojka oboljela od strašne bolesti one noći kad se on vraćao kući iz polja. Bila je iz sela blizu mjesta gdje su gorili grmovi. Kad ju je sam posjetio u bolesničkom krevetu, vidio ju je prekrivenu ranama koje ne zacjeljuju. Ona mu je dala terluka¹⁸ i istog dana umrla. Mladić se vratio kući. Pričalo se da je djevojka bila vještica te da je vatra služila kao zavodjenje, mamac ne bi li te noći došao k njoj.¹⁹

U ovoj priči iz Borovaca, vještica je postala žrtvom nesreće i nesporazuma, a služila se magijom u svrhu ljubavi.

Prema predaji, vještica je stvarna osoba koja koristi crnu magiju kao posredstvo svoga djelovanja. To je bezobzirna osoba koja nije tražila naknadu za svoje djelovanje, što će reći da su te žene prožete mržnjom prema svemu živom što podsjeća na Boga.

Svećenikovo prozivanje spomenute žene Sotonom izravni je dokaz da se kršćanstvo ograđuje od crne magije te da je oštro optužuje i odbacuje. Zanimljivo je da se u kazivanju napominje kako je svećenik nije poznavao, ali da je prepoznao njezinu narav i djelovanje. Takav način prepoznavanja naglasio je svećenikovu vrijednost koja djeluje kao dijametralno suprotna vrijednost života koji djeluje u duhu Svjetla i Boga. Iako je magija varljivo područje vjere, a zastranjenja su moguća i kod dogmatičnih vjernika koji magiju doživljavaju kao dio Božje moći, vladanja i djelovanja, gledanje na magiju

¹⁷ Smatra da se zbilo oko 1880. godine.

¹⁸ Terluci – kratke vunene čarape koje dosežu samo do skočnog zgloba, nose se zimi umjesto kućnih papuča ili kao pojačanje za zaštitu od hladnoće.

¹⁹ Kazivao Jure Ante Vekić, rođen 1953. godine u Borovcima, gdje je proveo djetinjstvo i mladost. Živi u Metkoviću i radi kao profesionalni vozač. Zapisano u lipnju 2007. godine u Metkoviću. Zapisao Denis Vekić. Kazivač je čuo priču kad mu je bilo dvadesetak godina, negdje oko 1973. godine.

kao na silu dobra rasprostranjeno je kod seoskog stanovništva i ponekad korelira s bliskošću s Bogom kroz koju se manifestira snaga svećenika koji upravo tom silom pospješuje izlječenje.

U sluge crne magije neretvanskog kraja ubraja se i fenomen móre koja u obliku djevojke napada muškarce a i žene dok spavaju. Najčešće se radi o djevojkama koje su upoznale niže sfere magije te se njome koriste u privatne svrhe. Situacija kod napada od strane móre je situacija gušenja, mučenja i izmaranja osobe dok spava. Metoda je to zastrašivanja, privole i promjene mišljenja. Nisu rijetki slučajevi u kojima djevojka dolazi kao móra mladiću koji joj se sviđa te ga mučenjem nastoji privoljeti da ju on uzme za djevojku. Takav način prisile uopće nije rijedak, ali se također radi i o čistoj mržnji naspram žrtve koju želi mučiti dok ova ne poludi ili umre od nemoći. Ponekada se spominje da se móra pretvara u mačku. To je najčešća pretvorba móre u ovom kraju iako Luka Šešo navodi pretvorbu móre u muhu, kokoš ili pak vola. Obilježja móre su po cijeloj Hrvatskoj uglavnom slična i slično se i manifestiraju mučenja koja one izvode nad mladićima. Jedno od svjedočenja izvorsno opisuje situaciju u kojoj móra muči mladića i jasno se opisuje razrješenje od muka koje je mladić bio prisiljen trpjeti. Ovo svjedočenje govori o tom mladiću, a zbilo se u Borovcima blizu Metkovića četrdesetih godina dvadesetog stoljeća.

Tako ti je jednoga našega u selu mórila móra nekoliko dana! Svako jutro on ti se diza vas satran i taj dan nije moga sobon mrdnit! Sve ga bolilo! Priča je on da ga je to neka divojka iz sela mórila i da zna koja je! Kaže on da mu je sila na kolina i da ne more mrdnit, jedino kad bi prid zoru tila ić ća, on bi se trznija zadnjom snagom da je u bisu uvati! Već je on pokušao prvi par dana nju uloviti, ali čin bi se probudila ona bi ti se nekako iskobeljala i nestala! Ali jednog jutra ju je uspija sčepat za kosu! Ona stala kukat i vikat! Ona njemu stala preklinjat i molit sve umiljatin glason da je pusti da ga više neće morit! Jer ako dočeka jutro i da je svit vidi ubili bi Boga u njoj! On ti tako nju nakon nagovaranja pusti i otad ga nije nikad morilo! Nikad nan nije reka koja je to bila.²⁰

Kao što je bilo i za očekivati, u pričama poput ove o móri izrazit je motiv muško-ženskog sukoba. On se nameće kao jedina okosnica ove priče, za koju mještani tvrde da je istinita. U tom slučaju, djevojka na nekakav način ulazi u sobu, paralizira spavača sjedanjem na njegova koljena te u neakvoj opsesivno-hipnotičkoj maniri daje žrtvu na razne muke. Uspoređujući

²⁰ Kazivao Ilija Klemo Vekić (1928.–1997.), cijeli život živio u Borovcima, kazivao god. 1994. u Borovcima. Zapisao Denis Vekić god. 2007. u Metkoviću. Kazivač je čuo priču oko 1940. godine.

ovu priču s grčkim predajama o čudnim nimfama, ženama koje imaju krila i koje dolaze mladiću dok spava te ga napastuju, ne mogu se ne naći poveznice. Naime, u grčkim legendama o nimfama koje napastuju mladiće bilo seksualno, bilo fizički, također je prisutan sukob muško-ženske naravi. Simptomi su isti nakon buđenja mladića te se on nalazi u stanju iscrpljenosti i nemoći. Jedino što mu je ostalo od prethodne noći jesu bol i sjećanje na onu koja ga je mučila. Često puta žrtva o tome ne priča, jer bi móra zaprijetila da će ga nastaviti móriti do smrti ako treba, ali se ne smije saznati što mu je bilo. Neki mladići su propadali po nekoliko tjedana te bi tek pred smrt rekli što je sve bilo. U istočnjačkim vjerovanjima također je prisutna legenda o Succubi. Succubi je bila demon koja je u snu dolazila mladićima te bi ih seksualno iscrpljivala i ponekad bila uzrokom mladićeve impotencije. Međutim, za razliku od Succubi, móre bi mučile mladiće u budnom stanju, ali bi oni bili toliko paralizirani da nisu mogli ni viknuti ni reagirati, kao da ga ih drže u nekakvom hipnotičkom transu iz kojega se mogu izvući tek kada móra otiđe u zoru. Seksualno zlostavljanje ostaje nepoznanica u pričama o mórama jer se isticala samo fizička osnova zlostavljanja u kojoj bi mladići znali dobiti i vidljive znakove nasilja; rane, ogrebotine i ugrize. Suzana Marjanić u svom istraživanju nadalje navodi da se u hrvatskim usmenim predajama: „u kojima vile i vještice ostvaruju jahanja na muškarcima riječ je o ikonografskom binomu u kojima vješte žene preuzimaju ulogu incubusa, a muškarac, koji pritom ostvaruje pasivnu (femininu) ulogu succubusa, nalazi se u ekstatičnoj obamrlosti svijesti“.²¹ Takva „obamrlost svijesti“ može poslužiti kao osvjetljivač situacije u kojoj mladić ne može učiniti ništa što bi ga spasilo jer je ukočen i umrtvljen.

Može se zaključiti da je móra mogla biti bilo koja djevojka iz sela kojoj je bio poznat način pretvorbe iz djevojke u móru. O pretvorbi se može reći samo to da su očito postojale jer su mladići svjedočili o tome da su zaključavali vrata i prozore od straha da im móre opet ne dođu. U takvim slučajevima one bi se samo stvorile u sobi te bi napale u trenu kad se osoba probudi. Poneke su morile i u snu, a ujutro bi ostali vidljivi znaci mučenja. Po svjedočenjima mnogih mladića, a i starijih ljudi, móre su bile sasvim obične djevojke i često puta uljudne i poželjne u društvu. Selo bi ih znalo cijeniti ne znajući za njihove noćne avanture. Međutim, takve djevojke su koristile razne načine da privole ljubav odabranika ili da mu naprosto napakoste.

Posebno je zanimljiv motiv kose u gore navedenom kazivanju. Rečeno je kako je mladić, u trenutku mórinog odlaska uspio uhvatiti njezinu kosu te

²¹ Suzana Marjanić: „Antropopornografija ili životinja kao skopofilijski i seksualni predmet“ – *Kulturni bestijarij: IV. „Machina animata“ i prava životinja*, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007. str. 761.

je čvrsto sputati prisilivši je da ne pobjegne te da mu više ne naudi. Jedna takva situacija postoji i u predajama o vilama. Ilija Klemo Vekić pripovijeda:

Ma šta! Vilu ako je oćeš imat za sebe, moraš je jamit za kosu i zapriti da ćeš je isčupat! Odma će te molit i kumit, ali ne posustaj nego samo drži. Ona će tvoja bit jerbo kad isčupaš dlaku kose ili ako ju prikineš, to je za nju smrt, ona bi rađe umrla nego bi da joj se to desi!²²

Jedna takva priča također svjedoči o važnosti kose kod vile. Ilija Klemo Vekić kaže:

Vile, kad bi in se kosa zaplela u draču ili tako nešto onda bi dozivali čobana da in to odriši iz drače. Kad bi čoban, jadan, pristana to one bi ga ucjenile da ako prekine ijednu vlas da će ga ubit na licu mista. A ako bi uspili razdrišit, a da dlaka ne pukne, dat će mu puno sriće!²³

Pridavanje važnosti jednom takvom predmetu kao što je kosa povezuje se sa kultom duge kose. Međutim, poštivanje kose kao bitnog dijela tijela nastalo je svoj početni smisao te je nastalo vjerovanje da u kosi leži snaga i moć. To će izravno podsjetiti na biblijski lik Samsona, čija je snaga počivala u kosi i koju se nije smio ošišati jer će s njome izgubiti i svu snagu. Isto tako, u ranom srednjem vijeku je postojao običaj kod sjevernijih barbarskih naroda po kojem su samo kraljevi i njihove obitelji mogli imati dugu kosu. Duga kosa je tako bila privilegija vladara. Takvo razlikovno odavanje počasti dugoj kosi podsjeća na jedan pradačni iranski običaj koji je postojao na ovim prostorima, kao i u Dalmatinskoj Zagori polovicom dvadesetog stoljeća koje se naziva „šišano kumstvo“. Ne zna se je li taj običaj narod Zagore i neretvanske doline baštinio kroz povijest ili je to bio običaj uveden „na divlje“ povodom teorija o iranskom podrijetlu Hrvata, koje su nicali za vrijeme Drugog svjetskog rata i nakon njega. Bilo kako bilo, u tom običaju se slavilo prvo šišanje muškog djeteta u kojem bi mu se duga kosa, koja pada već na ramena, šišala. Pritom bi tu bio i djetetov kum šišanja koji se nazivao „šišani kum“ a sam običaj „šišano kumstvo“.

Kosa, kao osjetljivi dio tijela jedne vile postala je mistificirana te je značila život ili smrt. Kod mladih djevojaka kose su se plele u pletenice vjerujući da tako sputane u sebi kriju snagu. Zanimljivo je promatrati koliko su važnosti najstarije stanovnice sela pridavale kosi i pletenicama. U neretvan-

²² Kazivač je čuo priču u svom djetinjstvu (tridesetih godina dvadesetog stoljeća), a ispričao ju je 1993. godine u Borovcima. Zapisao Denis Vekić 2007. godine u Metkoviću.

²³ Kazivač je čuo priču u svom djetinjstvu (1930-ih godina) a ispričao ju je 1993. godine u Borovcima. Zapisao Denis Vekić 2007. godine u Metkoviću.

skom kraju ponekad se može čuti i kritika upućena djevojci koja nije splela kosu jer na taj način zavodi mladiće. Smatra se da spletena kosa zrači pozitivnom energijom te da se na taj način djevojka najbolje može predstaviti mladićima.

Zanimljivo je uočiti podudarnost s vilinskim pričama. Podudarnost nije nelogična i nepremostiva stoga što postoje i priče u kojima vile imaju dugu kosu koja je doticala sam pod a znala je biti i duža. Kosa je ponekad vilama bila i oružje.

Vile

Iako su postojale priče o vilama kao o lijepim ženama u brdima oko Neretve, postojale su i one vile koje su bile sve samo ne lijepe i dobre. Zanimljivo je primijetiti da su lijepe vile obično postojale u onim mjestima koja su daleko u brdima i na višoj nadmorskoj visini, dok su priče o vilama kao zlim i pokvarenim bićima kolale u mjestima smještenim neposredno uz močvare i dolinu. Tako, na primjer u Borovcima, selu 16 kilometara udaljenom od Metkovića, na nadmorskoj razini od 250 metara, mogu se čuti priče o vilama koje su lijepe, ali robuju mani kozjih nogu. Plešu s mladićima i pastirima te ih odvođe u svoj svijet. S druge pak strane, u Podrurnici, mjestu 7 kilometara udaljenom od Metkovića i na nadmorskoj visini od 2 metra čuju se priče o vilama tako ružnima i zlima da ih se svi boje i izbjegavaju. Posebno se ističe netrpeljivost djevojaka i vila koje im otimaju zaručnike. Lijeva obala Neretve, koja je pretežito naseljena starosjediocima koji su živjeli u Metkoviću od samog njegovog osnutka, a doselili su se u bježanjima Hrvata pred Turcima iz istočne Hercegovine, sklona je vjerovati da vile vrebaju na mladiće i da se osvećuju djevojkama koje su ljepše od njih. Stav u kojem postoje djevojke ljepše od vila govori o tome kako vile po njihovu vjerovanju nisu bile nadnaravne ljepote te su pribjegle otimanju. Tako, na primjer, postoji brdo iznad Bijelog Vira na lijevoj obali Neretve, čiji se vrh zove Marin vijenac. Predaja kaže da je Mara bila lijepa djevojka koja je pala kao žrtva ljubomore vilâ koje su je jednom zatekle samu te su je ubile. Takvo što se ne može pripisati brdskim selima na desnoj obali Neretve. Očito je da su stanovnici lijeve obale Neretve baštinili mnogo vilinskih osobina iz susjedne Hercegovine.

Vile su, barem u predajama neretvanskog kraja, bez iznimke bile djevojke. Nije poznata ni jedna predaja o vilama iz neretvanskog kraja u kojoj se javlja muški vilenjak ili pak stara vila. Sve su one bile mlade i vezale su se uz priče o zaljubljenima koje su prožete strašću i ljubomorom. To su dva glavna motiva u pričama o vilama te su pokretač i razorna snaga događaja koji često završe smrću i ludilom. Između ljudi i vila u dolini Neretve, nije bilo kompromisa. Ponekad bi mladić pridobio vilu za sebe te se njih dvoje zavole, ali to je toliko rijetko da poprima sfere legendarnog. Postojale su i vi-

le koje su u dolini i po brdima potajno konjima plele pletenice te su na taj način obilježavale svoje konje miljenike koje su cijelu noć jahale. Jedna takva priča potječe iz Borovaca i ispričao ju je Ilija Klemo Vekić:

Imali ti mi mlada lipa konja. Radija je štono bi se reklo k'o svitlac. Kadno ti jednog jutra mi nađemo njega u štali, a on vas znojan i trzaju mu se mišići od umora. A griva i rep spleteni u sitne uredne pletenice. Nisu ti to one divojačke pletenice već one tanke ko olovka! Bilo i je sam će Bog znat' koliko! A sve svezane konjskon dlakon na kraju. Razdrišili ti mi to, kad, toga jutra u polju on oće da padne s noga, ko nešto umoran. Ajde, taj dan ništa od posla. Ovnoć čuli mi kako nešto klapa u štali, mi tamo, kad konja nema, a svezali ga lipo i zakrakunali²⁴ vrata! Šta je sad! U samu zoru, eto ti topota, vraća se konj a jopet pun pletenica! Vas znojan! Toga jutra mi isto razdrišili pletenice, mislili da ga nije ko ureka; ma jopet on neće da vuče u polju, oće da krepa od umora! Treću noć jopet na njemu pletenice! Vidili mi, ima tu nešto više! Ostavili ti mi tako pletenice da stoje na njemu i on radi ko da nikad ništa nije bilo. A cilu noć trča i znojan se vraća u štalu. Tako je sve bilo do jednog dana. Tako ti je to bilo nekoliko godina. Kad više nije bilo pletenica, on ti nakon tri miseca krepa. Stari kažu da tako kad konj ima pletenice da ga to vile vole i da ga one ovnoć jašu a unda ga umorna vrata u štalu. Ma su ti one birale mlade i jake konje da mogu jurcat što brže, e!²⁵

Ovakva priča svjedoči o izravnom vjerovanju u povezanost vila i konja, a pogotovo u ljubav za brzim životom i strašću koja je pokretala vile. Priču sličnu ovoj, ali u mnogočemu fantastičnijoj, ispričao je u selu Matijevići Nikola Nikolić. U njoj vile bjesomučno jašu konje i podčinjavaju ih svojoj magiji u tolikoj mjeri da konji lete zrakom bez krila.

One su krale konje i na njima jahale. E, ali je jamila tankovita konja koji može ić brže ća. Ona je činila, on je po zraku iša jer ga je tako stegla da je po zraku iša. Zato su bili znojni. Vile su imale pletenice do šljuka i time konja su vezale, svojon koson.

U prvoj priči vile su voljele konje i posuđivale ih noćima kako bi s njima provodile uzbudljive trenutke u trčanju preko livada i brda. Zahvaljivale su konjima pletenicama i neprestanom brigom o njima. Ako bi se koja pletenica i raspela, preko noći bi bila ponovno besprijekorno spletena. Takav odnos gorskih vila prema konjima nije bio u drugoj priči u nizinskom dijelu neretvanske doline, u Matijevićima, jer su vile iz doline krale konje i uzimale

²⁴ Zakrakunati – ovdje znači zaključati; zabrtviti.

²⁵ Događaj se zbio 1988. godine u Borovcima. Kazivač je ispričao priču 1993. godine u Borovcima. Zapisao Denis Vekić 2007. godine u Metkoviću.

one brže. Vila bi ga *stegla* i njime vladala kosom od koje je pravila uzde. Ovdje se još može izdvojiti dužina vilinske kose koja je sezala do stopala, a bila je spletena u pletenice. U prvoj priči vile su puštale konje da se vrate vlasnicima, a u drugoj priči ne znamo ništa o povratku konja te stoga možemo pretpostaviti da su vile odvodile konje u nepovrat jer su ih ipak *krale*.

Takvo ponašanje prema konjima jednako je ponašanju s mladićima koje bi zavoljele. Tolika strast je morila vile da su bile spremne sve žrtvovati i sve slomiti da bi dobile što žele. Tako u jednoj priči Nikola Nikolić govori: *...Znali su uništiti momka koji in se sviđa. Većinom su lipe cure stradale radi momaka. Znale bi one i unakaziti djevojki lice, isparati ga dračom ili nečin bodljikavin! Vile su bile gadnije od lipi cura pa su i ništile. Ako je bila lipa djevojka, one su je gledale na svaki način uništiti da one dobiju te momke.*

Ovdje je vidljiva osvetoljubiva narav vila, kao uostalom i njihova strast i tvrdoglavost. Vile, dakle, nisu bile nešto duhovno, poluvidljivo ili prozirno. One su bile dio stare zajednice ljudi i prirode. Nikola Nikolić iz Matijevića o njihovom fizičkom izgledu kaže:

Bilo i je svakakvi, ali bile su većinom crnomoraste i smatrali su ljudi da su one sotone, da nisu to od ljudskoga bića. Dojedna je prkosila! Vile su bile gadnije od ipi cura pa su i ništile. ... Vile su se oblačile u papke ovčije. Nisu one bile gole. Jer su uvijek bili sa čobanican, čuvali ovce. One su bile velike ko obično žensko. Vile su imale pletenice do šljuka i time konja su vezale, svojom kosom.

Ilija Klemo Vekić iz Borovaca navodi ovakav opis: *Ali vile ti imaju kozje noge. One su ti do pasa sa kozjin nogan a gore su ko djevojke, samo puno lipše!*

Očita je razlika u poimanju fizičkog izgleda vila. Kod Nikole Nikolića vile su oličenje ružnoće i zla koje proizlazi iz te ružnoće. Imaju dugu kosu i ovčje papke. Kod Ilije Kleme Vekića vile su dvojne prirode; do pasa su životinjskog izgleda, a od pasa su mlade djevojke, *samo puno lipše*. Pronaći ovakav kontrast u poimanju fizičke i psihičke naravi vila na malom prostoru intrigantna je rijetkost, a time i vrijednost.

Međutim, odnos ljudi i vila ovdje ne prestaje jer su vile bile svakodnevice. Nikola Nikolić ovako opisuje susrete mladića i djevojaka s vilama:

U zoru bi one plesale kolo. Plašile su! Zapriti čobanici. Čobanica ovce čuva i one njoj zapriti da će stado potamaniti ako ne otiđe ča. Prkosili su njima čobani i čobanice ali su i' vile potirale jer nisu dale da čobanuju na njiovoj planini. To je bilo po planinan. Vile su se oblačile u papke ovčije. Jer su uvijek bili sa čobanican, čuvali ovce. One, ako bi vidile momka, i odnesi ga, momka koga je volila jedna. Ali bi se sukobile za nj! Borile se koja će ga pridobiti, ali je on odgovarao: „Nijedna, jer ste vi vile, vi ništite!“ Momci su bižali

od nji ko vrag jer su one bile spremne uništiti; kad su one pratile ako neš vako, neš nikako, davale su ultimatum. Znale su uništiti momka koji in se sviđa. Većinom su lipe cure stradale radi momaka. Znale bi one i unakaziti djevojki lice, isparati ga dračom ili nečin bodljikavin! Ako djevojka momku dođe po vodu njoj ti unda vila zapriti: „Ako nećeš dat da prva poljubi tvoga momka nema ti vode! Zatrovat ću je.“ Unda djevojka dadni da se momak poljubi sa vilom pa uzmu vodu i odoše ća, e. ...Vila, kad bi joj se zamirila kakvi mladić, znala bi zagorkinja vila kosom udaviti toga momka. Ona je vatala lipe momke, ali momci kažu: „One dave!“ A te su vile bile lipe zdrave djevojke, nisu to bile žene, no, nego lipe mlade djevojke i unda ona njega zaskoči i sputaj kosom i moraš ići. Nema ti druge, mora bi s njom otići. Tada si propa odma. Nema ti povratka!²⁶

Ovakvi sukobi s vilama nisu bili rijetkost i često bi loše završili. Posebno je bitno istaknuti kosu kao sredstvo sputavanja i zarobljavanja. Kosa je u zadnjem primjeru krug u koji se zatvara cijeli život. Radi se o starom vjerovanju da, ako se vili kojim slučajem otkine i jedna vlas kose, ona baca prokletstvo na tog zlotvora ili umire. Ubiti vilu je težak zločin koji se nitko nije usudio počiniti. Dakle, ako se mladić bude opirao, vlas kose će negdje puknuti a to znači prokletstvo za njega; ako bi se pak prepustio, vila s njim može raditi što ju je volja. Najčešće je to ljubav ili ženidba, a rjeđe je ples u kolu.

Kosa ima značenje života i spona koje se ne mogu raskinuti bez posljedica. U vilinskim pričama neretvanskog kraja kosa im je sezala do poda te je bila tako bujna da su se vile često zapletale u grmlje ili šumsko granje. Takva jedna situacija dolazi u priči u kojoj je mladić nakon vilinog poziva upomoć pokušao raspetljati zapetljanu vilinu kosu. Obćala mu je sreću i zdravlje ako je raspetlja, a ne prekine niti jednu vlas. Isto tako mu je i zaprijetila, ukoliko tako ne napravi, da će ga učiniti nesretnim čovjekom. U priči mladić uspijeva a vila ga nagrađuje srećom, blagostanjem i naklonošću.

U brdskim dijelovima neretvanskog kraja kolale su priče o dobrim vilama i njihovom povoljnom utjecaju na prirodu. Ilija Klemo Vekić pripovijeda:

Vile ti znaju na lipoj ledini kolo plesati! Di ti one nogom stanu to ti odma tratinčice rastu; zato di vidiš tratinčice di su u krug rasle, tu su ti vile plesale! Ili ako vidiš da je trava ugažena u krug!

Povezivanje vila uz bujanje prirode jako je interesantan motiv, ne toliko zbog vizualnog elementa, koliko zbog kozmičkog obnavljanja prirode. Anđeoska uloga vila se ovdje prekida i počinje se javljati staro vjerovanje u duhove prirode koji pospiješuju njen rast. Iako su vile u usmenoj predaji često

²⁶ Kazivao Nikola Nikolić, rođen 1927. u Matijevićima. *Isto*, str. 13. Ovo kazivanje je čuo u ranom djetinjstvu, do 1937. godine.

zamišljane kao andeoska bića, ovdje se vide tragovi poganskih vjerovanja u prirodu kao Majku svijeta i vile kao duhove prirode. Međutim, vjerovanje u duhove prirode lako možemo pridvojiti bilo kojoj vjerskoj stukturi primitivnijeg karaktera. Gorskim vilama suprotstavljaju se morske i riječne vile. Iako ih se rijetko spominje u usmenoj predaji doline Neretve, postoji kazivač koji tvrdi da one postoje i da nisu nimalo slične onima na kopnu. Evo što je kazivač Nikola Nikolić rekao o njima:

Vidalo se morske vile u riki Neretvi, nego šta! Ona je, ta morska vila, imala rogove! Ali je bila sva runata, nije imala ljuske ko riba, nego runo. Ona izgledala ko divojka. A vile morske i planinke se nisu mogle nikako. Ove su bile u vodi, a ove na brdu, ove ne mogu doli a ni ove iz vode u brdo. Nisu se nikad volile, stalno su se one svađale i nikad se nisu mirile. Ima legenda šta su pričali mornari da bi se one ujtile ankare i uspele se uzanju i unda davi mornara. Ali bi tu bili drugi mornari pa bi je otirali ča.²⁷

Morske/riječne vile su, po ovom opisu, davale novu dimenziju duhovnog svijeta u neretvanskoj dolini. Najzanimljiviji je podatak da su morske vile u obliku žene na sebi nosile runo, to jest ovčju dlaku koja ih je štitila od vode. Takvo objašnjenje navodi na zaključak da one nisu voljele vodu iako su bile njezini stanovnici. Samo zaključak da morske vile ne mogu na kopno stavlja ih u sukob s kopnenim, odnosno planinskim vilama. Takav sukob već poprima mitske sfere borbe za prevlast iako ravnoteža ostaje nepovrijeđena zbog nepisanog narodnog zakona da ono što živi u vodi ne može živjeti na kopnu i obrnuto. Iako možemo takvo što smatrati zdravom logikom, nameće se pitanje sukoba gornjeg i donjeg svijeta. U biblijskim parametrima sukobljuju se Život i Smrt, Isus i Sotona. U religijama poput one babilonske, antičke i rimske, sukobljuje se svijet živih predvođen svojim bogovima koji žive na planinama, u dolinama, u morima i rijekama i podzemni svijet koji je ujedno i svijet mrtvih i carstvo boga smrti. U slavenskom sukobu božanstava Peruna i Velesa sukobljuju se planina i voda, svijet živih i svijet mrtvih. Takva jedna paralela s Velesovim podvodnim smrtnim svijetom i s morskim vilama kao predstavnicama vodenog svijeta, može se dovesti u vezu nakon sljedeće priče o biću iz vode što odvodi mrtve umrle nasilnom smrću.

Crni ovan

Kazivač Nikola Nikolić ispričao je priču: *Divojka se bacila i utopila u Norilju. Doša je iz Splita norilac i on je naša. I kaže: „Eto van je tute, ja ne ulazin. Kraj nje stoji crni ovan rogovu mu od metra svaki, jedan s jedne, jedan s druge strane. Ja van doli više ne ulazin.“ Unda je jedan čovik uzeja*

²⁷ Kazivač tvrdi da su se događaji zbili sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća.

osti, namota joj robu oko ostiju i izvuka je vanka... To ti je bilo šezdeseti godina.

Crni ovan, životinja koja živi pod vodom i prisvaja žrtvu samoubojicu demonsko je biće koje je često poistovjećivano s vragom. U narodu, crni ovan je značio ili skoro smrt onoga tko bi ga vidio ili bi bio vrag koji odnosi duše u pakao. U ovom slučaju, to je demon ili zlo biće koje svojim prisustvom, po narodnom vjerovanju, odnosi dušu osobe koja se ubila, dakle dušu koja nije zaslužila prebivanje u raju.

Poistovjećivanje crnog ovna s vragom, koji je u narodnim predajama također crn i rijetko crven, simptomatično je za cijelo stanovništvo doline Neretve. Isticanje moći crnog ovna/vraga najviše se očituje u mistifikaciji njegovih metarskih rogova. Rog kao simbol moći kod vraga prenesen je u ovom kontekstu na crnog ovna. Najzanimljivije je to što se crni ovan najčešće pojavljuje u pričama gdje se vrhunac razrješava na riječnom dnu. Ta neobičnost u kojoj ovan živ stoji na dnu riječnog korita duboko ispod površine, te se postavlja u ulogu vladara tog područja, ukazuje na nimalo slučajnu poveznicu između crnog ovna i slavenskog boga stoke i podzemlja – Velesa ili Volosa.

Druga priča Nikole Nikolića također svjedoči o crnom ovnu kao o dominantnoj ličnosti koja živi u vodi.

Vozili ti neki gnjoj na svetog Jozipa. I oni mu govore: „Pa danas sveti Jozip...“ A on kaže: „Neka Jozi Jozipa!“ I, ode na Kuli, tu je lađa potonila. I oni se spasili. I unda su zvali iz Splita, danas ti norilac, a unda se je zva šipentaja. I doša on i uša i vidi lađu. A na provi lađe stoji crni ovan sa rogovin. I on kaže: „Ja više ne ulazin! Lađa van je tu, evo tu van je lađa, vi kašnje kako očete, crni je ovan na provi.“ I odustali. Nisu ni oni ostra tili ništa. Uzeja je sebi lađu i gotovo!²⁸

Ovdje se nalazi jedna bitna rečenica koja priznaje crnog ovna kao vladara vodâ koji prisvaja lađu kao znak žrtve ili kazne zbog rada na zapovjedne svetce: *Uzeja je sebi lađu i gotovo!* Ova rečenica mu priznaje pravo vlasti nad rijekom kao i priznanje njegove kazne za nepoštivanje zakona.

Crni ovan se u simboličkom i značenjskom smislu može povezati s Velesom jer se upravo on po predaji znao preobraziti u životinju. Veles živi u dnu svijeta u vodama, vladar je podzemlja, zaštitnik sve stoke i pastira i njihovog blaga, a prikazivan je u raznim oblicima životinja. Ako usporedimo sliku u kojoj je ovan čuvar, zaštitnik i vođa stada, sliku u kojoj je Veles vladar podzemlja te zaštitnik sve stoke i pastira te sliku u kojoj je vrag crn i vladar zagrobnog života, dolazi se do zanimljive jednadžbe u kojoj je crni ovan

²⁸ Kazivač tvrdi da su se događaji zbili sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća.

crn zbog poveznice s vragom, vladar podzemlja i voda u obliku životinje koja je vođa stada daje jasnu poveznicu sa slavenskim božanstvom Velesom. Potrebno je naglasiti da je ovan iz predaja drevni ostatak vjerovanja u Velesa kao boga voda i zagrobnog života koji je s kršćanskim prodorom poistovjećen s vragom. U prije navedenim pričama spomenule su se morske vile koje na sebi nose runo i na glavi rogove. Fizički izgled morskih/riječnih vila, ako ga se stavi u kontest priče o crnom ovnu i Velesu, simbolizira stado koje Veles čuva u podvodnom svijetu. Morske vile su Velesovo stado te ujedno i njegova vojska.

Postoji još jedan zanimljivi trag koji dovodi do ukazanja na sukob dobra i zla i dualizma. Za vrijeme pripovijedanja, kazivač Nikola Nikolić je spomenuo jedan podatak koji ide u prilog činjenici da se na ovim prostorima održala vjera u Peruna i Velesa. Nikola navodi rečenicu u kojoj kaže: *Na noć o Božiću nije se išlo nigdi jer je opasno. To se pričalo da sotona vrše, da oće da uništi Gospodina!*²⁹ Iako bi se ova rečenica mogla lako preobraziti u potpuno biblijsku situaciju, potrebno je pažljivo promotriti situaciju u kojoj vrag vreba Boga da bi ga ubio.

To je jedina situacija u kojoj, po predaji, vrag vreba na prevlast nad Bogom. A zanimljivo je primjetiti kako je taj dio godine upravo onaj u kojem je noć najdulja i u kojoj je dan najkraći. Vrag je u vrhuncu moći jer vlada kao noćni gospodar. U tim trenucima javlja se novorođeni Bog, koji simbolizira povratak svijetla na svijet i na taj način oduzima premoć vragu. Bojeći se za svoju prevlast, vrag ide po svijetu i traži Boga da ga ubije. Upravo ovakva situacija podsjeća na stara slavenska vjerovanja u kojima se bore bog dobra i bog zla. Kršćanstvo je, da bi lakše obratilo pogane, svojim blagdanima i svećima prekrilo poganske svetkovine, gajeve i bogove. Isto tako, Božić pada upravo u one dane kada se slavi pobjeda svjetla nad noći i u kojima su Slave ni udarali u predmete da rastjeraju mrak i pomognu svijetlom bogu da pobijedi tamu i da donese plodnost na svijet. Još se jedino za Božić zadržala tradicija pucanja iz pušaka na neretvanskom području kao i drugdje u Hrvatskoj što možemo tumačiti kao ostatke starih tradicija. Iz svih ovih razloga bi rečenicu: *To se pričalo da sotona vrše, da oće da uništi Gospodina!*, trebalo protumačiti kao ostatak ruralnog vjerovanja koje je bilo prisutno na ovim prostorima prije dolaska kršćanstva kao službene religije. Dualizam se očitovao i u nekim ostacima vjerovanja u Iliju Gromovnika ili Gromoliju kao Peruna te crnog ovna ili vraga iz vode kao Velesa. Činjenica da su Neretvani sagradili hramove svojim poganskim bogovima te da su ih pod pritiskom kršćanstva i srušili i činjenica da su ostavili jedino Svantevidov hram u Vidu koji je ka-

²⁹ Kazivao Nikola Nikolić, rođen 1927. Ovo kazivanje je čuo u ranom djetinjstvu, do 1937. godine. *Isto*, str. 13.

snije bio posvećen u čast sv. Vita mučenika, daje na znanje da je Svantevidov kult bio snažan i nakon pokrštenja. Svi ovi podatci navode na ideju da su Neretvani istovremeno vjerovali u vrhovnog boga Svantevida i u Peruna i Velesa, koji su također poprimili imena novog sveca i vraga. Posebno je važna rečenica: *Uzeja je sebi lađu i gotovo!*, koja govori o nekoj vrsti žrtve podvodnom demonu, odnosno Velesu dok su Slaveni prinosili žrtve i darove Velesu, ali i drugim bogovima. U ovom slučaju, lađa je prihvaćena kao žrtva, kao nešto što pripada ovnu jer je on svojim prisustvom označio posjedovanje. Ljudi se nisu usudili usprotiviti njegovoj volji, bojeći se cijele situacije i prikaze, a donekle i da ne bi naljutili demona i oduzeli mu ono što mu pripada. Iz navedenih razloga, a i iz činjenice da je crkva sv. Ilije Gromovnika na brežuljku iznad vode, rijeke Neretve u Metkoviću, proizlazi da je crni ovan upravo Veles u svom životinjskom obliku te da je prastari ostatak slavenskog vjerovanja.

Ovakvo saznanje povezuje se s početkom ovoga rada, gdje se govorilo o postojanosti starih slavenskih vjerovanja u neretvanskoj dolini bez prave svjesnosti stanovnika o njihovom podrijetlu i službi.

Zaključak

Promatranje vjerskog fenomena u neretvanskoj dolini jako je zanimljivo zbog miješanja raznih kultura i njihovih stapanja u mediteransku cjelinu vjerovanja prožetu kršćanstvom koje je, za razliku od drugih dijelova hrvatskog teritorija, na ovaj prostor došlo puno kasnije. Neretvanska dolina svakako je bogat izvor arheološko-antropološko-kulturalnih podataka te je, za istraživanje, svakako jedan od zanimljivijih krajeva Hrvatske.

Još je mnogo neistraženih i neobrađenih tema vezanih uz Neretvane i njihovu dolinu dok je poganska baština nešto o čemu se znanstveno gotovo i nije pisalo. Specifičan melos koji proizlazi iz ovog hrvatskog kraja odiše tradicijom i starom baštinom koja se u velikoj mjeri čuva gotovo nesvjesno i prihvaća „zdravo za gotovo“ te je na dobrom putu da se izgubi zajedno sa starijim stanovništvom. Svakako je potrebno u Neretvaninu potaknuti svijest o vrijednoj ostavštini predaka.

Iz kazivanja se može zaključiti da su Neretvani nesvjesni ostataka poganske vjere. Priče o nižim mitološkim bićima su za stariji puk svakodnevnica. U pričama o vilama su mnoge oscilacije te opisi variraju od lijepih do ružnih vila. Postoje zle i dobre vile koje su unakažene ovčjim ili kozjim nogama. Vile iz priča koje je kazivao Ilija Klemo Vekić su lijepe i dobre. Vole plesati po travi i ispod njihovih stopala rastu tratinčice. Međutim, u kazivanjima Nikole Nikolića iz Matijevića vile su ružne, zlobne i osvetoljubive. Spremne su oteti mladića ili ubiti djevojku. Posebno je istaknuta uloga kose koja je popimala kozmičke attribute.

Crna magija također je zastupljena u kazivanjima. Obično je to ona magija kojom se služe vještice i móre za osobnu korist. Vještice su bile odbačene od društva i na njih se gledalo s nepovjerenjem, a obilježene su kao negativne osobe jer su svoju moć, po predaji, dugovale vragu.

U priči o crnom ovnu kazivači vide biće iz priča koje živi u vodama od pamtivijeka. Potrebno je istaknuti moguću poveznicu crnog ovna s Velesom koja je zasnovana na njihovoj zajedničkoj značenjsko-karakternoj osnovici. Iako kazivači nisu poznavali priče o Velesu, Perunu i Svantevidu, ne smiju se zanemariti preoblake mitskih priča koje su se s vremenom preobrazile u sasvim nove priče. Upravo na toj osnovi zasnovana je ideja o crnom ovnu koji je detektiran i u ovom radu prezentiran kao Veles.

Na kraju istraživanja može se zaključiti kako je dolina Neretve zadržala mnoga vjerovanja u niža bića slavenske vjere poput vila, divova, vukodlaka, vještica i móra. Istraživanja ovakvog karaktera na neretvanskom prostoru dosta su rijetka pa postoji opasnost od gubljenja dragocjenih podataka o usmenoj kulturi Neretvana. Iako mlađe generacije ne poznaju mnoge priče, ne smije se izuzeti mogućnost popularizacije neretvanske kulturne tradicije u turističkom smislu. Kazivanja su zabilježena u njihovom izvornom izgovoru s namjerom da se sačuva jedan mali dio govora ovog kraja koji i sada trpi mnoge susjedne utjecaje. Osim što donosi razmatranje o poganskoj slavenskoj vjeri na području neretvanske doline, u ovom radu se iznose i neki novi motivi, poput kose koja znači život i motiv crnog ovna koji u dubljem simboličnom značenju može prikazivati slavenskog boga Velesa.

Literatura

- Ardalić, Vladimir: Vile i vještice. (Bukovica u Dalmaciji). *ZbNŽO*, 22:302–311, Zagreb, 1917
- Banović, Stjepan: Vjerovanja (Zaostrog u Dalmaciji). *ZbNŽO*, 23: [Višćice i višćci: str. 190–194], Zagreb, 1918.
- Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu (Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja)*, Golden marketing, Zagreb, 1998.
- Bošković-Stulli, Maja: „Splet naših praznovjerja oko vještice i popa“. *Bilten Instituta za proučavanje folklora*, sv. 2:327–342, Sarajevo, 1953:
- Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, vlastita naklada, 1995.
- Črnja, Zvane: *Kulturna istorija Hrvatske (ideje – ličnosti – djela)*, Epoha, Zagreb, 1965.
- Glušćević, Smiljan: *Donja Neretva u antici*, Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću, Metković, 1996.
- Grbić, Jadranka: „Dekodiranje ovozemaljskih čina: vjerovanja o ži-

- votinjama u hrvatskoj etnografiji“ – *Kulturni bestijarij: II.: iz mitske i etno faune*, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007.
- Katičić, Radoslav: *Literarum studia – književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
 - Katičić, Radoslav: *Mitovi naše poganska starine i Natko Nodilo*, Filologija 44 (2005)
 - Katičić, Radoslav: *Na ishodištu – književnost u hrvatskim zemljama od 7. do 12. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb 1994.
 - Lešo, Luka: „Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje“ – *Kulturni bestijarij: II.: iz mitske i etno faune*, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007
 - Macan, Trpimir: *Povijest hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992., II. izdanje
 - Manenica, Lovro: *Borovci – prošlost i sadašnjost*, Matica hrvatska, ogranak Metković, Metković, 1996.
 - Marjanić, Suzana: „Antropopornografija ili životinja kao skopofilij-ski i seksualni predmet“ – *Kulturni bestijarij: IV. „Machina animata“ i prava životinja*, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007.
 - Marjanić, Suzana: „Vještije psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja“ – *Stud. ethnol. Croat.*, vol. 17, str. 111–169, Zagreb, 2005.
 - Majnarić, Suzana: (Dyadic) the Goddess and Duotheism in Nodilo's *The Ancient Faith of the Serbs and the Croats. Studia mythologica Slavica*, 6:183-205, Ljubljana., 2003.
 - Majnarić, Suzana: „Životinjsko u vilinskom“. U: ur. Renata Jambrešić Kirin i Tea Škokić, *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za ženske studije, Zagreb, 231–256, 2004.
 - Milčetić, Ivan: Mora i polegač – a) Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci. *ZbNŽO*, I:235–237, Zagreb, 1896.
 - Milčetić, Ivan: Vjera u osobita bića. Otok Krk, i kajkavci. *ZbNŽO*, 1:232–233, Zagreb, 1896.
 - Nodilo, Natko (1981/1885–1890): *Stara vjera Srba i Hrvata* (Religija Srbâ i Hrvatâ, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog). Logos, Split.
 - Plas, Pieter: „Ko kurjaka pati, taj će padati s gore: intertekst vuka i epilepsije u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog areala“ – *Kulturni bestijarij: II.: iz mitske i etno faune*, Biblioteka nova etnografija, Zagreb, 2007.
 - Smoljan, Ivo: *Neretva*, Nezavisno autorsko izdanje, Zagreb, 1970.
 - Škobalj, Ante: *Obredne gomile*, Zagreb, 1970.

- Vidović, Mile: *Don Radovan Jerković život i djelo*, Matica hrvatska Metković, Split, 2000.

Vanda BABIĆ
Denis VEKIĆ

PRECHRISTIAN BELIEFS IN NERETVA VALLEY

Guided by fact that territory of Neretva valley were last to accept Christianity in medieval Dalmatia, authors collect stories about transcendental beings and events that marked lives of Neretva people. Stories are collected and written in summer of year 2007 on lowlands and uplands of Neretva valley. All stories are presented in original dialectical expression and for the first time presented to the public. Presented stories are reviewed by the authors and then there has been unveiled their origin and mythical background. There are stories of black ram demon that lives on the bottom of the river that has been documented for the first time. Besides the motive of black ram and faerie stories, in the research there is motive of wolf-man who is different from werewolf in act and appearance.

Keywords: *swallow, giant, faeries, black ram, wolfman, sorcery, faeries and horses, house watch*